

Аналіз психологічної адаптації та особистісної трансформації безробітних у професіогенезі

У статті представлено результати аналізу психологічної адаптації та особистісної трансформації безробітних у професіогенезі. З'ясовано, що фази послідовного усвідомлення і формування пошукової свідомості у безробітних дають потужний поштовх до глибинної особистісної трансформації та активно-адаптаційної стратегії поведінки, що зумовлює адекватну адаптацію у професіогенезі особистості. Водночас затримка на будь-якій фазі викликає у суб'єкта внутрішні механізми гальмування, що призводить до пасивно-адаптивних стратегій особистісних трансформацій та дезадаптивних розладів.

На підставі узагальнення наукових джерел і особистих досліджень запропоноване авторське визначення понять особистісної трансформації та психологічної адаптації безробітних.

Ключові слова: особистість, аналіз, трансформація, психологічна адаптація, безробітні, професіогенез.

В. Пасична
аспірантка кафедри психології,
Університет економіки та права «КРОК»

Анализ психологической адаптации и личностной трансформации безработных в профессиогенезе

В статье представлены результаты анализа психологической адаптации и личностной трансформации безработных в профессиогенезе. Сделан вывод, что фазы последовательного осознания и формирования поискового сознания у безработных дают мощный толчок к глубокой личностной трансформации и активно-адаптационной стратегии поведения, что приводит к адекватной адаптации в профессиогенезе личности. В то же время задержка на любой фазе вызывает у субъекта внутренние механизмы торможения, что приводит к пассивно-адаптивным стратегиям личностных трансформаций и дезадаптивным расстройствам.

На основании обобщения научных источников и собственных исследований дано авторское определение понятий личностной трансформации и психологической адаптации безработных.

Ключевые слова: личность, анализ, трансформация, психологическая адаптация, безработные, профессиогенез.

Analysis of Psychological Adaptation and Personal Transformation of Unemployed in Professional Development

The article presents an analysis of psychological adaptation and personal transformation of unemployed in professional development. We found out that phases of consistent understanding and formation of search consciousness in unemployed give a powerful impulse to the deep personal transformation and active-adaptive strategy of behavior that leads to adequate adaptation in professional development. However, the delay in any phase causes the internal mechanisms of subject inhibition which results in passive-adaptive strategies of personal transformation and maladaptive disorders.

We made author's definition of personal transformation and psychological adaptation of the unemployed based on the synthesis of scientific sources and personal researches.

Key words: *personality, analysis, transformation, psychological adaptation, unemployed, professional development.*

Постановка проблеми

Проблема безробіття є надзвичайно актуальною сьогодні в усьому світі, оскільки за неповного використання наявних ресурсів робочої сили економічна система працює, не досягаючи межі своїх виробничих можливостей. Крім цього, безробіття спричиняє негативні зміни в складі людських ресурсів, що супроводжується погіршенням якісних характеристик робочої сили, втратою працівниками їхніх професійних навичок, кваліфікації, послабленням мотивації до праці, зниженням продуктивності праці, відтоком найбільш кваліфікованої робочої сили за межі країни. З іншого боку – внаслідок безробіття країна зазнає значних фінансових збитків, утримуючи безробітних, відшкодовуючи їм втрати в доходах на період пошуку нової сфери діяльності. Тому безробіття потребує постійної уваги науковців деяких напрямів, а враховуючи особливості загострення його динаміки і негативний вплив на процес адаптації та особистого трансформування, виникає потреба психологічного дослідження цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Адаптація безробітних на ринку праці останнім часом розглядалася в роботах

С. Тарасюка (технології профорієнтаційної роботи з безробітними) [1], К. Мілютіної (порушення у розвитку адаптивності як психологічний чинник тривалого безробіття) [2], Н. Бідюка (соціально-адаптаційне професійне навчання безробітних) [3], О. Невоєнної, Я. Сінгуцької (особливості соціально-психологічної адаптації безробітних) [4] та інших авторів, проте аспекти професіогенезу особистості у площині адаптації безробітного на ринку праці не знайшли свого повного висвітлення в літературі.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Труднощі формування безробітними особистісного ставлення до професійної діяльності як складової цілісного життєвого самовизначення зумовлюють виникнення певних особистісних проблем та адаптаційних розладів. Особистісні проблеми, що властиві безробітним, виявляються у: розбіжностях між мотивами та ціннісними орієнтаціями особистості безробітних; нездатності реалізувати свою суб'єктивність в реальних ринкових умовах; стійкій нервово-психічній напрузі; внутрішньому конфлікту; нездатності подолати власними силами існуючі труднощі; почутті незадоволення собою, зниженні впевненості у

власних силах; песимізмi щодо перспективи діяльності; неадекватному емоційному реагуванню на зміну умов діяльності; суб'єктивне негативне сприйняття власної професійної невідповідності сучасним потребам ринку. Визначені особистісні проблеми безробітних найбільшою мірою впливають на подальший професійний шлях, на формування ставлення до рівня свого професійного потенціалу, на рівень самокритичності і здатність до прийняття ефективних професійних рішень.

Отже, в структурі загальних проблем безробіття: психологічних, соціальних, економічних, існує не розв'язана раніше частина, що стосується психологічного аналізу процесу адаптації та особистісного трансформування безробітних в професіогенезі.

Формування цілей статті

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз дослідження процесу адаптації в науковій літературі, визначити особливості та ступінь особистісного трансформування безробітних у професіогенезі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Багатоаспектність поняття «адаптація», його міжпредметне використання призвело до того, що серед науковців немає єдиної думки щодо його сутності. Так, одні автори називають адаптацію процесом «вживання», «звикання» або «інтеграцією» у навколишнє середовище, інші, навпаки – певним «бар'єром», що виникає в індивідів у нових для них умовах існування [5, 6, 7, 8, 9].

Нині адаптація розглядається як процес активної цілісно-системної відповіді функцій організму, які спрямовані на підтримку гомеостазу і включення адекватної саморегулюючої програми відповіді з адекватними реакціями особистості на динамічні зміни умов життєдіяльності. В основі адаптаційних механізмів лежать п'ять базових компонентів – енергетичний (забезпечує енергетику організму і включає великий набір вегетативних реакцій), сенсорний (забезпечує аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища, кодування ін-

формації в послідовність нервових імпульсів), операційний (забезпечує фільтрацію, селекцію й перероблення інформації та вироблення на його основі рішення), ефекторний (здійснює реалізацію рішення) та активаційний (визначає рівень відповіді організму, мобілізацію елементів, що включаються в програму) [5, 6, 7].

Характерною рисою сучасних досліджень проблеми адаптації є те, що особистість розглядається в актуальному життєвому просторі, в якому здійснюються її конкретні дії чи взаємодії «тут» і «тепер». Цей простір перебуває всередині реального життєвого простору, який охоплює освоєну суб'єктом частину соціальної реальності, в якій розгортаються соціальні практики, що утворюють певним чином спрямовану поведінку людей. Реальний життєвий простір перебуває всередині простору потенційного, який є резервом для освоєння. Особистість прагне впорядкованості власного життєвого світу й намагається розширити в ньому сектори, що підлягають її суб'єктивному контролю. За умов зовнішніх трансформацій в об'єктивній соціальній реальності відбуваються перетворення, що зумовлюють різке «звуження» контрольованої й освоєної частин життєвого простору людини. Виникає актуальна потреба в докладанні активних зусиль з підтримання стабільності життєздійснення.

Стратегії трансформаційної поведінки великою мірою віддзеркалюють перебіг процесу всередині особистості. Деадаптаційні і пасивно-адаптаційні стратегії свідчать про процеси «згортання» життєвого світу, в картині якого майже зникає простір потенційний, а інколи навіть і простір реальний. Особистість втрачає контроль над життєвим світом, що в крайніх випадках веде до її обмеження суто актуальним життєвим простором. Активно-адаптаційні стратегії, навпаки, пов'язані з розширенням меж реального простору за рахунок простору потенційного, зі збільшенням освоєних особистістю секторів життєвого світу й підсиленням контролю над ним [10, 11, 12, 13, 14].

Загалом взаємозв'язок різних факторів,

що мають вплив на адаптацію, полягає у тому, що кожен з них рефлексується в інших. Зазвичай єдність і взаємовплив певних чинників передбачає виокремлення інтегральних видів адаптації, таких як: соціальна, психологічна, біологічна, професійна. Остання розглядається як єдність адаптації фахівця до фізичних умов професійного середовища (психофізіологічний аспект), адаптації до професійних завдань й операцій, що виконуються, професійної інформації тощо (професійний аспект) і адаптації особистості до соціальних компонентів професійного середовища (соціально-психологічний аспект) [15, 16, 17].

Можемо визначити, що психологічна адаптація безробітних – це процес діалектичної єдності пристосування психологічного, соціального, біологічного, професійного її компонентів до змінених умов і, одночасно, активного перетворення соціального середовища, що відбувається на різних рівнях людської поведінки, де інтегруючу і опосередковану роль відіграють адаптивні можливості, глибинний рівень особистісної трансформації, що зумовлюють активно-адаптаційну чи дезадаптивну стратегію поведінки в професіогенезі.

У дослідженнях С. Петунової [18, с. 52] встановлено, що істотною особливістю адаптаційного процесу безробітного є висока ступінь реалізації активної перетворювальної функції як особистості, так і середовища. Основною метою психологічної адаптації безробітних є не тільки пристосування до середовища, а і трансформація особистості для її самореалізації. Будучи складним комплексним явищем, процес адаптації динамічний і призводить до зміни – трансформації особистості. Ефективність цього процесу визначається особистісним потенціалом людини та її адаптаційними здібностями.

На думку Н. Черніної [19, с. 92-93], проблема соціально-психологічної адаптації безробітних людей до ринкового середовища зумовлюється недостатнім розумінням багатьох з них сучасних вимог ринку, недостатньою сформованістю нової економічної свідомості, економічного

мислення, яке передбачає ініціативу в праці, діловитість, відповідальність, творчий пошук діяльності, яка веде до найкращого результату за найменших витрат.

За даними досліджень, до найбільш важливих адаптаційних здібностей в ситуації безробіття більшість опитаних відносять підприємливість, ініціативність, здатність до ризику, ділову компетентність і комунікабельність. А також уміння самостійно приймати рішення, адекватно оцінювати свої здібності і вміння брати відповідальність на себе [19, 20].

Необхідно зазначити, що ситуація безробіття в нашій країні існує на тлі зміни всієї системи соціально-економічних відносин. Ці обставини висувають нові вимоги до поведінки населення, переоцінці звичних уявлень щодо ролі власної активності в процесі підвищення рівня його соціального і матеріального благополуччя. Не можна очікувати, що пристосування більшості населення до нових соціальних умов відбудеться найближчим часом. Процес цей дуже тривалий і складний, оскільки за цим криється глибока і серйозна за своїми наслідками проблема психологічної та світоглядної перебудови людини.

Особиста трансформація, як поняття перебудови, означає зміну сформованих раніше психологічних особливостей людини або соціальної спільності у зв'язку з необхідністю приведення їхньої діяльності у відповідність з новими, зміненими умовами. Трансформація може торкнутися різних рівнів психіки. Вона може бути поверхневою або глибинною. У першому випадку змінюються лише психічні стани особистості, що лежать якби «на поверхні» і легко піддаються коригуванню. Щодо пластичності пізнавальної сфери, то змін зазнають стан знань, найпростіші навички та вміння, настрої (емоційні стани – радість, смуток, невдоволення та інші). У другому випадку трансформація охоплює глибинні, стійкі властивості особистості, що зачіпають її найбільш значущі відносини з навколишнім світом, і складові мотиваційно-спонукальної сфери її соціальної активності. Цілком зрозуміло, що

нелегко змінити усталені інтереси, смаки, ціннісні орієнтації та установки, ще важче зробити зміни в якостях особистості, в рисах її характеру, а також в освіті: в стилі діяльності. Найскладнішою ж задачею в особистісній трансформації є зміни світогляду – цілісної системи переконань, що виражають стрижень особистості [21, 22].

Необхідність у особистісній трансформації виникає у зв'язку зі зміною об'єктивних вимог до діяльності – коли є проблемна ситуація: протиріччя між сформованими раніше рівнями психічної діяльності (якостями людей, стилем їхньої роботи, знаннями, вміннями, ціннісними орієнтаціями, переконаннями тощо) і новими умовами і вимогами суспільства. Саме така ситуація склалася зараз в нашій країні. Зміни в системі економічних відносин спричинили і зміни в суспільному житті (спад виробництва, перебудову системи підбору, розстановки і підвищення кваліфікації персоналу). А відтак – необхідність рішучої особистісної трансформації людини-громадянина з метою вдосконалення її діяльності з урахуванням нових, більш складних вимог ринку праці. І мова йде не про поверхневі, а про глибинні психологічні перебудови значної частини населення України, які в жодному разі не можна зводити лише до «озброєння» новими знаннями під час навчання або перенавчання. Природно, що для такої трансформації необхідна наполеглива, терпляча, багатопланова робота, що припускає насамперед використання психологічних методів впливу, спираючись на наукові знання про закономірності і технології впливу на поведінку людей.

Як зазначає С. Петунова [18, с. 26-27], психологічна трансформація у структурі особистості зачіпає в першу чергу зовнішні рівні психіки – психічні стани, оскільки вони найменш стійкі, досить легко піддаються впливу з боку зовнішніх і внутрішніх умов (місця людини в системі суспільних відносин, успіхів і невдач, стану здоров'я та ін.). У психічних станах виокремлюють інтелектуальні та емоційно-вольові компоненти. Якщо перші виконують в процесі діяльності орієн-

товну (пізнавальну) функцію, то другі спонукають суб'єкта здійснювати певні дії, утворюють мотиваційну основу його поведінки. Однак зміна психічних станів не відразу призводить до перебудови особистості, а потрібно пройти певні фази, перш, ніж виникає необхідний поведінковий ефект. Ці послідовні етапи зміни розвитку психічних станів можна було б назвати фазами усвідомлення проблемної ситуації (виникнення проблемної свідомості), формування ж передбачає пошукову, активно-діяльнісну свідомість.

Перше, з чого починається перебудова поведінки, це формування проблемної свідомості. Воно народжується в проблемній ситуації, коли виникає протиріччя між діяльністю людини і вимогами суспільства, що до неї пред'являються. Але для виникнення проблемної свідомості суб'єкт має усвідомити певне протиріччя, «побачити» його.

Суть головного протиріччя сьогодні полягає в тому, що люди звикли розраховувати на допомогу і підтримку з боку держави, займаючи при цьому пасивну, утриманську позицію. У той час, як ринкові відносини диктують нові вимоги до поведінки людей – у першу чергу здатність до активних дій, особистої ініціативи у розв'язанні проблемних ситуацій, у тому числі і в ситуації, пов'язаній з втратою роботи. Усвідомлення проблемної ситуації дає імпульс до руху за умови, якщо воно супроводжується досить сильною емоційною реакцією, відповідними переживаннями. Емоційна сторона проблемної свідомості виявляється в стані незадоволення досягнутим (існуючим становищем), в тривозі, неспокої, смутку (через невдачі, невиправдані втрати), гніві проти тих, хто заважає руху вперед. Все це утворює той емоційний заряд, який в кінцевому рахунку викликає творчу діяльність особистості. Тобто проблемна ситуація, що усвідомлюється, може супроводжуватися почуттям незадоволеності, і у цьому випадку в особистості виникає соціально-творчий імпульс, що активізує її діяльність [23, с. 53-54].

Другим кроком є перехід до пошуку ви-

ходу з кризової ситуації (фаза «пошукової» свідомості) [24, с. 88-89].

Як зазначає у своїх роботах Л. Карамушка [25, 26], на моделях тренінгів необхідно показати безробітним необхідність прояву більшої зацікавленості у своєму професійному зростанні та вдосконаленні, важливості набуття нових знань, умінь і навичок, можливості перекваліфікації, формування ділової компетентності, підприємливості, здатності долати перешкоди. Безробітний має усвідомити, що тільки конкурентоспроможна особистість може впоратися з кризовою ситуацією і зайняти гідне місце на ринку праці.

Як наголошує автор, саме під час психологічної адаптації особиста трансформація пізнавальних і емоційних утворень, забезпечує можливість отримання знань того, як поліпшити свій матеріальний добробут, підвищити почуття впевненості у своїх силах, змінити ставлення до себе і до життя, тобто дає поштовх до глибокої психологічної перебудови суб'єкта. Це, своєю чергою, зумовлює перебудову соціально-трудових мотивацій, системи ціннісних орієнтацій, установок і світогляду особистості в цілому [25, 26].

Можна зробити висновок, що особистісна трансформація відбувається в межах психологічної адаптації безробітного, і це складний багатовекторний процес, який торкається усіх рівнів людської психіки і характеризується зовнішніми і внутрішніми механізмами. Зміни можуть стати реальністю лише за умови проходження всіх її фаз. Затримка на будь-якій з них створює у суб'єкта внутрішні механізми гальмування – бар'єри нерозуміння, небажання, безволля, інертності тощо. Тому важливо створити об'єктивні умови, що забезпечують особистісну трансформацію від однієї фази психологічної адаптації в іншу.

З психологічної точки зору цікавим є розгляд адаптації безробітних через категорію «професіогенезу» особистості, особливо у ситуації діалектичного розгляду кризових періодів особистості [27, 28, 29, 30, 31].

Досить поширеною є ситуація, коли набуття статусу безробітного людини отри-

мує під час нормативної кризи дорослості. Існує особливий зв'язок нормативних криз дорослості з професійною діяльністю та ситуацією безробіття. Криза життя в період ранньої дорослості зв'язана із завданням остаточного переходу до самостійного життя і незалежністю від батьків, але в цей період починається і самостійна професійна діяльність («криза первинної адаптації професіонала»). Вона зумовлюється труднощами входження у жорсткий трудовий режим, невпевненістю у своїх можливостях, необхідністю доучуватися (або переучуватися), складністю адаптації до трудового колективу і до взаємин зі співробітниками [31, с. 148].

Після завершення періоду трудової адаптації (через 4–5 років роботи) фахівцеві потрібне реальне підтвердження його професійних досягнень (збільшення зарплати, підвищення статусу). Якщо цього не відбувається, з'являється емоційний дискомфорт, незадоволеність професійною діяльністю, надмірна професійна перенапряга і перевтома – усе це характеризує зародження нормативної психологічної кризи («криза 30-річчя») [27, 31].

Аналіз проблеми психічного розвитку людини протягом життєвого шляху свідчить про існування принаймні трьох підходів: стадійного, процесуального і діалектичного [6, 32].

Для проблеми формування особистості професіонала і психологічної зумовленості професійної придатності важливим є положення про внутрішню суперечливість процесу індивідуального розвитку людини. Б. Анан'єв висловив судження, що нерівномірність змін і гетерохронність (різномісність) фаз розвитку характерні і для процесу росту і дозрівання, і для більш пізніх періодів життя [33, с. 131]. Він показав важливість законів гетерохронності не тільки для розвитку індивідуальних властивостей, але і для формування особистості протягом усього життєвого шляху.

Важливим джерелом поступального розгортання можливостей особистості, зміни її окремих компонентів і структур є цілепокладання і цілепобудова в динаміці розгортання конкретної діяльності. Вибір,

формування системи цілей, досягнення яких вимагає адекватної активації відповідних психологічних структур, визначеного ступеня їхньої консолідації у відповідності до змісту окремих компонентів діяльності і напруги для досягнення заданого результату є також джерелом розвитку психічної організації особистості. З цим механізмом розвитку безпосередньо пов'язаний і процес формування і конкретизації мотивів діяльності, мотиваційно-потребнісної її регуляції, що на кожному етапі трудового процесу, проходячи визначені фази, розгортаються і збагачуються конкретним змістом і діяльністю спрямованістю та стають позитивними факторами психічного розвитку. Процес формування особистості професіонала і досягнення визначеного рівня придатності до конкретної праці зумовлюється синтезом, з одного боку, можливостей, здібностей і активності особистості, а з іншого – вимогами діяльності, які зумовлені особливостями її змісту, засобів, умов і організації. На основі цього синтезу, включенням особистості у трудовий процес формується суб'єкт діяльності [32, 34, 35].

Становлення суб'єкта діяльності є наслідком проходження людиною складного шляху свого розвитку, підготовки до входження у світ професій, освоєння професійної діяльності, адаптації до неї й удосконалення професійної майстерності. На цьому шляху постійно виникають все нові і нові вимоги до суб'єкта діяльності, до його професійної придатності, і в той же час рівень придатності, тобто ступінь відповідності особистості цим професійним вимогам, виступає фактором, що детермінує розвиток суб'єкта діяльності.

Таким чином, основним механізмом формування особистості в професіогенезі і досягненні визначеного рівня професійної придатності є можливості особистісної трансформації, психічної організації у відповідності до діяльності. Це стосується і професійного перенавчання, зокрема безробітних.

Водночас встановлено, що в умовах жорстко детермінованих вимог, нормативів діяльності особистість і її психіка набу-

вають і виявляють не тільки різноманітні форм і способів трансформації за рахунок самоорганізації, але і конструктивну особистісну активність у пошуку і виробленні механізмів і прийомів регуляції діяльності. Принцип суб'єкта діяльності реалізує гіпотезу Б. Ломова, що забезпечення будь-яких вимог здійснюється не шляхом локальної відповідності і порівняння окремо взятих психічних процесів, властивостей і технічних вимог діяльності, а цілісним способом організації на будь-якому рівні активності. Звідси виходить, що і вимоги професійної придатності до конкретної діяльності (і як рівень досягнень суб'єкта, і як його індивідуально-професійна властивість) можуть оцінюватися характеристиками цілісної особистості, системним показником властивостей особистості [36, с. 50].

Необхідно врахувати, що поточна українська соціально-економічна дійсність ставить перед суб'єктом діяльності нові, постійно зростаючі вимоги: прояву ініціативи, здатності до ризику, ділової компетентності і в цілому активної життєвої позиції, позаяк ці якості дають можливість людині впоратися з будь-якою кризовою ситуацією, в тому числі і втратою роботи. Швидкість і ефективність особистісної трансформації залежить від індивідуально-психологічних якостей людини, зокрема гнучкості і рухливості нервових процесів, а також від віку та інших властивостей.

Як показує у своїх дослідженнях С. Петунова [18, с. 56-57], процес адаптації проходить легше і швидше у безробітних молодого та середнього віку. Швидше за все, це пов'язане з тим, що їхні ціннісні орієнтації та установки, а також особистісні якості і в цілому світогляд ще не досить стійкі, перебувають на стадії формування. Вони готові прийняти нові вимоги ринкової економіки. З іншого боку, ринок праці може надати незначний перелік вакансій для цієї категорії з огляду на відсутність досвіду роботи.

Важливо підкреслити, що, починаючи зі шкільного віку, необхідно орієнтувати учнів на те, що навіть висококваліфікова-

ний фахівець має бути психологічно готовим до зміни спеціальності, а також до постійного підвищення кваліфікації, оскільки економічне середовище діяльності, що стрімко змінюється, постійно пред'являє до особистості нові вимоги [37, с. 215].

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що ситуація безробіття характеризується наявністю стану невизначеності і втрати стабільності, який вимагає особистісної трансформації в процесі адаптації до умов безробіття.

Висновки

Визначено, що психологічна адаптація безробітних – це процес діалектичної єдності пристосування психологічного, соціального, біологічного, професійного її компонентів до змінених умов і, одночасно, активного перетворення соціального середовища, що відбувається на різних рівнях людської психіки, де інтегруючи і опосередковану роль відіграють адаптивні можливості, глибинний рівень особистісної трансформації, що зумовлюють активно-адаптаційну чи дезадаптивну стратегію поведінки в професіогенезі.

Встановлено, що особистісна трансформація відбувається в межах психологічної адаптації безробітних і розглядається як складний багатовекторний процес, який здійснюється спочатку на поверхневому зовнішньому рівні, коли у першу чергу змінюються психічні стани, які відносно легко піддаються саморегуляції чи корекції. У подальшому особистісна трансфор-

мація охоплює глибинні стійкі властивості особистості, що зачіпають значущі усталені відносини з навколишнім світом – її мотиваційну сферу, соціальну активність, самооцінку, риси характеру, стиль поведінки і діяльність у професіогенезі, на що важко, але можливо вплинути завдяки цілеспрямованим психологічним технологіям. При цьому найбільш складним завданням в особистісній трансформації в процесі адаптації безробітного є переосмислення і нове усвідомлення свого світогляду незалежно від періоду професіогенезу.

З'ясовано, що адекватний рівень особистісної трансформації адаптації у безробітних виникає через послідовні фази у психіці особистості. З них перша фаза – це усвідомлення проблемної ситуації (виникнення проблемної свідомості), а друга – передбачає формування пошукової активно-діяльнісної свідомості.

Доведено, що фази послідовного усвідомлення і пошукової свідомості у безробітних дають потужний поштовх до глибинної особистісної трансформації, активно-адаптаційної стратегії поведінки, що у сукупності зумовлює позитивні зміни соціально-трудової мотивації, системи ціннісних орієнтацій, установок і світогляду та адекватні адаптивні можливості у професіогенезі особистості. При цьому затримка на будь-якій фазі викликає у суб'єкта внутрішні механізми гальмування і призводить до пасивно-адаптивних стратегій особистісних трансформацій та дезадаптивних розладів.

Література

1. Технологія профорієнтаційної роботи з безробітними, які тривалий час перебувають на обліку в державній службі зайнятості : Колективна монографія / За заг. ред. канд.психол.наук Тарасюк С.О. – К. : ІПК ДСЗУ, 2010. – 312 с.
2. Мілютіна К.Л. Порушення у розвитку адаптивності як психологічний чинник тривалого безробіття // Горизонти образования. – 2012. – № 3, том 4 (36). – С. 56-60.
3. Бідюк Н.М. Соціально-адаптаційне професійне навчання безробітних військовослужбовців, звільнених у запас. – Режим доступу: [[http://intellect-invest.org.ua/rus/pedagog editions e- magazine pedagogical science autors bidjuk nm/](http://intellect-invest.org.ua/rus/pedagog%20editions%20e-%20magazine%20pedagogical%20science%20autors%20bidjuk%20nm/)]
4. Невоєнна О.А., Сінгуцька Я.О. Особливості соціально – психологічної адаптації безробітних // Вісник Харківського національного університету : Серія «Психологія». – 2013. – № 960. – С. 128-130.
5. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: Навчальний посібник. – К.: «Ніка-Центр», 2013. – 580 с.
6. Корольчук М.С., Корольчук В.М., Мостова І.В. Психологічні особливості адаптаційного

входження студентів економічного профілю у освітньо-професійну діяльність // Сучасні проблеми науки і освіти: Будапешт, III (27), видання 51, 2015. – С. 87-90.

7. Налгаджян А.А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии / А.А. Налгаджян. – М., Эксмо, 2010. – 368 с.

8. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини у психофізіологічному забезпеченні діяльності: К.: Міленіум, 2004. – 256 с.

9. Клименко В.В. Психофізіологічні механізми прaxeиси людини : монографія / В.В. Клименко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2013. – 640 с.

10. Коляденко Н.В. Дослідження поведінкових стратегій безробітних / Н.В. Коляденко, Л.М. Півень, С.В. Шароварська // Психологія особистості безробітного : (Матеріали III Всеук. наук.-практ. конф. 26 трав. 2006 р.) / АПН України. Ін-т підгот. кадрів держ. служби зайнятості України. Каф. психології. – К., 2006. – С. 58-62.

11. Демин А.Н. Психологические механизмы поведения личности в условиях безработицы / А.Н. Демин // Психологический журнал. – № 2. – 2006. – С. 28-42.

12. Денисов І.Г. Безробіття як результат неусвідомлення власних можливостей / І.Г. Денисов // Психологія особистості безробітного / Матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2004 р.). – К.: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2005. – С. 146-151.

13. Корчевна О.В. Психологічні чинники активності безробітного на сучасному ринку праці / О.В. Корчевна // Наук. зап. / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2005. – Вип. 26, т. 2. – С. 359-365.

14. Логвиненко В.П. Ціннісні орієнтації безробітних / В.П. Логвиненко // Бюлетень ІПК ДСЗУ. – 2006. – № 1. – С. 37-41.

15. Васильєв С.П. Особливості саморегуляції курсантів у період адаптації до навчання у цивільному вищому навчальному закладі: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07. – КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – 185 с.

16. Малахов М.А. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців-контрактників до діяльності в особливих умовах: Дис... канд. психол. наук: 19.00.09. – КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – 173 с.

17. Дубровинський Г.Р. Особливості психологічної адаптації курсантів до навчально-службової діяльності у цивільному вищому навчальному закладі: Дис... канд. психол. наук: 19.00.09. – КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. – 214 с.

18. Петунова С.А. Социально-психологические особенности адаптации безработных к современным требованиям рынка труда: Дис. канд. психол. наук: 19.00.05 – социальная психология. – ЧГУ им. И.Н. Ульянова. – Чебоксары, 2004. – 204 с.

19. Чернина Н.В. Социальные проблемы безработных // Социальные исследования, 1996. – № 11. – С. 91-98.

20. Дановский С.А. Социологическая и психологическая характеристика безработных. // Социологические исследования, 1994. – №5. – С.82-89.

21. Коляденко Н.В. Трансформація особистості безробітного в процесі перенавчання / Н.В. Коляденко // Психологія особистості безробітного / Матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2004 р.). – К.: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2005. – С. 209-213.

22. Ложкін Г.В. Психологічний потенціал успішної особистості / Г.В. Ложкін // Успішність особистості: потенціал та обмеження: Тези доповідей Міжнародної-науково-практичної конференції (Київ, 18 березня 2010 р.). – К., 2010. – С. 160-162.

23. Каневець-Цибулько Т.Г. Мотиваційна спрямованість особистості безробітного, як один з механізмів професійного самовизначення / Т.Г. Каневець-Цибулько // Психологія особистості безробітного / Матеріали II-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2004 р.). – К.: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2005. – С. 52-59.

24. Демин А.Н. Особенности переживания личностью кризисов своей занятости / А.Н. Демин // Вопросы психологии. – 2006. – №3. – С. 87-96.

25. Карамушка Л.М. Формування конкурентоздатної управлінської команди: (на матеріалі діяльності освітніх організацій) / Л.М. Карамушка, О.А. Філь; АПН України, Ін-т психології ім. Г.С.Костюка, Лаб. орг. психології [та ін.] — К.: Фірма «ІНКОС», 2007. – 264 с.

26. Карамушка Л.М. Семинар-тренинг «Психологія розвитку конкурентоздатності безробітних-майбутніх підприємців» / Л.М. Карамушка, О.А. Філь, Л.В. Галаган // Актуальні проблеми психо-

- логії : Зб. наук. праць / Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2012. – Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія, Вип. 34. – С. 323-332.
27. Вітковська О.І. Професійне самовизначення як життєва проблема особистості // Педагогіка і психологія. – 1998. – №3. – С. 171-179.
28. Карпов А.В. Организационная психология кризисного периода / А.В. Карпов // Прикладная психология. – 1999. – № 2. – С. 1-14.
29. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. Ростов-на-Дону : изд-во «Феникс», 1996. – 512 с.
30. Климов Е.А. Пути в профессионализм : (Психол. взгляд) : Учеб. пособие для вузов по направлению и специальностям психологии / Е.А. Климов; Рос. акад. образования, Моск. психол.-соц. ин-т. – Москва : МПСИ : Флинта, 2003. – 318 с.
31. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Теорія і практика професійного відбору. – К. : Ніка-Центр, 2013. – 536 с.
32. Підприємництво: психологічні, організаційні та економічні аспекти : навч. посіб. / С.Д. Максименко, А.А. Мазаракі, Л.П. Кулаковська, П.Ю. Кулаковський. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. – 720 с.
33. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.
34. Кудрявцев Т.В. Влияние характерологических особенностей личности на динамику профессионального самоопределения / Т.В. Кудрявцев, А.В. Сухарев // Вопросы психологии. – 1985. – № 1. – С. 86-93.
35. Мельник О.В. Методи психодіагностики у професійному самовизначенні молоді : метод. посіб. / Мельник О.В., Злочевська Л.С., Гончар Н.С. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 128 с.
36. Ломов Б.Ф. Системность в психологии. – М.: МПСИ, 2011. – 424 с.
37. Рогов Е.И. Выбор профессии. Становление профессионала. – М. : Владос-Пресс, 2003. – 336 с.